

HET LANDSCHAP VERSTAAN

EEN ZOEKTOCHT NAAR BETEKENIS
IN HET SPOOR VAN ZEN AND THE ART OF MOTORCYCLE MAINTENANCE
WIM DE HAAS

HET LANDSCHAP VERSTAAN

HET LANDSCHAP VERSTAAN

EEN ZOEKTOCHT NAAR BETEKENIS

WIM DE HAAS

IN HET SPOOR VAN ZEN AND THE ART OF MOTORCYCLE MAINTENANCE

de Graaff

HET ONMIDDELLIJKE IS DUS NOOIT GEGEVEN, HET MOET WORDEN 'VERSTAAN'.

Gerardus van der Leeuw (1890-1950)
Hoogleraar godsdienstwetenschap
Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

Het landschap verstaan

Een zoektocht naar betekenis; in het spoor van *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*

Wim de Haas

ISBN 978-94-93127-09-8

NUR 740

Beeld omslag: Matthijs Winnubst (www.matthijswinnubst.nl)

Vormgeving: MOL grafische vormgeving, Utrecht

© De auteur | Uitgeverij de Graaff, 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vernenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en vermelding van de auteur(s) van het boek.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j°, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever (Uitgeverij de Graaff, www.uitgeverijdegraaff.nl) te wenden.

Aabonneer u op de nieuwsbrief van Uitgeverij de Graaff: www.uitgeverijdegraaff.nl

U ontvangt dan regelmatig informatie over nieuwe titels en blijft ook op de hoogte van aanbiedingen en kortingsacties.

Volg ons tevens op Facebook www.facebook.com/Uitgeverijdegraaff

INHOUD

1 OP ZOEK NAAR LANDSCHAP	7
Maandag: van St. Paul naar Oakes	
DEEL I SPREKEN OVER LANDSCHAP	
2 LAGEN IN HET LANDSCHAP	21
Dinsdag: van Oakes naar Shade Hill reservoir	
3 DENKEND AAN LANDSCHAP	31
Woensdag: van Shadehill Reservoir naar Miles City	
4 LANDSCHAP IS EEN DING	44
Donderdag: Van Miles City naar Laurel	
DEEL II LANDSCHAPSTAAL	
5 LANDSCHAP VAN TEKENS	55
Vrijdag: van Laurel naar Gardiner	
6 LANDSCHAP, ZINNEN EN GENRES	67
Zaterdag: van Gardiner naar Bozeman	
7 LANDSCHAP DOET EEN APPÈL	80
Vijf dagen in Bozeman en de Gallatin Mountains	
DEEL III BETEKENIS VAN LANDSCHAP	
8 BETEKENIS ALS CONVENTIE	96
Vrijdag: van Bozeman naar Clearwater Forest	
9 BETEKENIS ALS OORDEEL	105
Zaterdag: van Clearwater Forest naar Brownlee Campground	
10 BETEKENIS ALS PASSAGE	115
Zondag: van Brownlee Campground naar La Pine	

DEEL IV VAN TAAL NAAR VERHAAL	
11 LANDSCHAPSMYTHEN	129
Maandag: van La Pine naar Grants Pass	
12 LANDSCHAPSZORG	143
Dinsdag: van Grants Pass naar Redcrest	
13 LUISTEREN NAAR LANDSCHAP	161
Woensdag: van Redwood Forest naar San Francisco	
BIBLIOGRAFIE	175
VERANTWOORDING AFBEELDINGEN	183
DANKWOORD	185
REISROUTE	186
OVER DE OMSLAG	188

1 OP ZOEK NAAR LANDSCHAP

Maandag: van St. Paul naar Oakes

Dit boek zal je kijk op de wereld veranderen, las ik op de kaft. En dat deed het. De kijk van veel anderen ook, maar dat merkte ik pas later. Ooit stond het boek naast *The Lord Of The Rings* op vrijwel elke boekenplank. Het begint met een zin die de openingsscène van een film zou kunnen zijn:

*Zonder mijn linkerhand van het stuur van mijn motor te halen, kan ik op mijn horloge zien dat het half negen in de morgen is.*¹

Na deze zin gaat het boek verder met het verslag van een *road-trip* naar het iconische Westen van de Verenigde Staten. Het is 1968. De verteller van het boek, ik noem hem Robert, zijn zoon Chris en zijn vrienden John en Sylvia rijden per motor over verlaten plattelandswegen van St. Paul in Minnesota naar San Francisco. Het is een boek over een vader en een zoon die op zoek zijn naar zichzelf en zonder dat ze het in de gaten hebben ook op zoek zijn naar elkaar. Het is een boek over een man die worstelt met zijn door elektroshocks weggebrande persoonlijkheid, die in het boek Phaedrus wordt genoemd. Het is een boek over het reizen per motorfiets, dat wil zeggen reizen zonder grenzen tussen jou en je omgeving, letterlijk en figuurlijk: *On a cycle the frame is gone.*² Het is een boek waarin tussen reisbeschrijvingen door, stap voor stap een filosofie van non-dualistisch denken wordt ontwikkeld, waarin het begrip Kwaliteit centraal staat. En daarmee is het ook een boek over Zen, een filosofie die niet expliciet wordt besproken, maar overal in het boek aanwezig is.

Het boek heet *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* en is geschreven door Robert Pirsig (1928-2017). Het verscheen in 1974 en sloeg in als een bom. Jim Landis, de uitgever die het kreeg toegestuurd, herkende het meteen als een meesterwerk. De invloedrijke literatuurcriticus George Steiner (1929-2020) schreef een zeer positieve recensie in de *New York Review of Books*. *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* werd een cultboek, omdat het de tijdgeest perfect weergaf. Het ging over

vragen die toen veel mensen aanspraken. Bovendien was het vlot en direct geschreven en als je genoeg had van een fikse dosis filosofie, kon je dat onderdeel gewoon overslaan en al lezend je eigen boek samenstellen.

Ik kwam het boek voor het eerst tegen in een artikel van Leopold de Buch, een pseudoniem van Rudy Kousbroek, in het weekblad *Vrij Nederland* en kocht het meteen.³ Kousbroek waardeerde het boek vooral om de positieve houding ten opzichte van techniek. De filosofische passages vond hij niet altijd goed en precies geschreven. Hij noemde het 'een voor hippies navertelde versie van *The logic of Scientific Discovery*', waarin Karl Popper uiteenzette dat feiten niet het bewijs vormen voor een wetenschappelijke theorie, maar alleen kunnen worden ingezet om een theorie te weerleggen.

8

Nu, ongeveer vijftig jaar later, ben ik zelf op de plek van de eerste zin van het boek. Ik rij zo exact mogelijk de route na die in *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* is beschreven: van Saint Paul in Minnesota naar San Francisco in California. Ook ik start vlak na *Independence Day* op 4 juli. Als het lukt zal ik zelfs op dezelfde plekken slapen als de hoofdpersoon en de schrijver van het boek. Toch is er een belangrijk verschil. Robert, de verteller van het boek, reed op een Honda-motorfiets met zijn zoon Chris achterop. Zijn vrienden John en Sylvia Sutherland reden op een degelijke Duitse BMW. In tegenstelling tot hen rij ik in een kleine huurauto, wat een heel andere beleving geeft. Er is één troost. Het klassieke motornummer van Steppenwolf *Born To Be Wild* is door Mars Bonfire geschreven als ode aan zijn reizen in nota bene een Ford Falcon, een wat suffe auto die alles behalve een ruige motor is.

Waarom doe ik dit? Wat is de reden dat ik Roberts route precies volg, inclusief de omwegen? Weliswaar is nareizen op zich leuk om te doen, maar ik heb een heel andere reden. Ik ben gefascineerd door een fenomeen dat op het eerste gezicht niets te maken heeft met *Zen and The Art of Motorcycle Maintenance*. Dat fenomeen is het landschap. Tijdens deze reis wil ik onderzoeken wat het landschap betekent in deze tijd en op wat voor manier wij met het landschap kunnen omgaan. Deze reis is mijn methode van onderzoek: het is letterlijk een zoektocht.

Het landschap gaat me aan het hart. Vanwege het landschap ben ik, Amsterdammer, in Wageningen landinrichting en planologie gaan studeren. Ik dacht toen heel simpel: natuur en landschap worden bedreigd door de techniek. Dat is een ongelijke strijd. Daarom moeten ze worden beschermd, door grenzen te stellen en

door de techniek te veranderen. Tegenwoordig wordt techniek veel positiever gewaardeerd dan in de jaren zestig en zeventig, maar het is in deze hypermoderne tijd nog steeds en misschien wel meer dan ooit nodig dat er wordt nagedacht over ons landschap. Niet zozeer omdat het landschap een *free for all* terrein is geworden, maar vooral omdat het landschap alles te maken heeft met identiteit: het verhaal over wie je was, wie je bent en wie je wilt worden. Het landschap verbindt ieders persoonlijke verhaal met het grote maatschappelijke verhaal. Zeker in een tijd waarin identiteiten fluïde lijken te zijn geworden, is het relevant om te onderzoeken wat de betekenis van het landschap is.

In het dagelijks spraakgebruik wordt landschap vaak gelijkgesteld aan natuur, park, platteland of zelfs landbouw. Sommigen vinden het landschap iets anders dan de stad: zij gaan de stad uit en het landschap in. De overheid heeft zelfs een heel eigen terminologie die afhankelijk is van het beleidsveld: klimaat in het klimaatbeleid, ruimte in de ruimtelijke ordening, omgeving in het omgevingsbeleid, land in de landinrichting, natuur in het natuurbeheer, milieu in het milieubeleid en in een miniem hoekje landschap in het landschapsbeleid. Ik noem het allemaal landschap. Oorspronkelijk betekende het woord landschap: een 'gebied binnen door een landsheer geschapen grenzen'.⁴ In de geschiedenis van de mensheid is het begrip landschap verschoven van de heerschappij over het land naar de ervaring van het land. Ton Lemaire beschrijft in zijn klassieker *De filosofie van het landschap* hoe het landschap is 'uitgevonden' door Petrarca.⁵ De monnik en dichter Petrarca (1304-1374) beklom de Mont Ventoux zonder een praktisch doel te hebben. Genieten van het uitzicht was een innovatieve daad. Maar de klim bracht hem ook tot introspectie; zijn weg omhoog werd een reis naar binnen. Sindsdien is landschap voor altijd verbonden aan beleving of ervaring.

Zoals in veel landen van Europa, kwam ook in Nederland in de tweede helft van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw de zorg voor natuur en landschap op. Deels als onderdeel van de arbeidersbeweging, deels uit persoonlijke betrokkenheid van de welgestelden. Idealisme was de drijfveer, maatschappijverbetering het doel. In de loop van de twintigste eeuw ontwikkelden de natuur- en landschapszorg zich tot een algemeen geaccepteerde en breed gewaardeerde activiteit van overheden en de daarmee verknoopte organisaties. De overheid nam hierin een belangrijke plaats in: het ging immers om publieke waarden, met een democratisch gecontroleerde overheid als drager daarvan. Nederland was in die tijd voor

de hele wereld een voorbeeld van het planmatig en integraal vormgeven van de ruimtelijke ontwikkeling met veel aandacht voor natuur en landschap.

Bij het volgende ‘breukvlak’ van twee eeuwen⁶ begon dit voorbeeldig geheel van ideeën, wetten, organisaties en maatregelen barsten te vertonen. De beleidsdichtheid werd hoog. Ruimtelijke ordening, milieubeleid, natuurbeheer, waterbeheer en infrastructuurplanning richten zich ieder op een ander aspect van dezelfde ruimte. Het ontbrak aan een mechanisme om dit alles bij elkaar te houden.

Velen ervaren tegenwoordig een groot verlies aan kwaliteit van het landschap. Dit kwam onder meer tot uitdrukking in het begrip ‘landschapspijn’ dat in 2016 op de longlist stond van het Van Dale Woord van het Jaar.⁷ Landschapspijn gaat vooral over het platteland waar het landbouwsysteem vastloopt, de mestoverschotten onbeheersbaar lijken en de biodiversiteit onherroepelijk lijkt af te nemen. Maar ook het stedelijke landschap doet pijn. In aantrekkelijke binnensteden, waar alleen nog maar toeristen rondlopen, maar ook op vastgelopen toegangswegen, overbelaste stations, energieverpillende bebouwing, probleemwijken en monofunctionele uitbreidingslocaties. Op de achtergrond hiervan spelen de grote mondiale bewegingen: klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, voortgaande verstedelijking en demografische verschuivingen. Dit alles maakt dat reflectie op het landschap hard nodig is.

Ik laat me voor deze reflectie leiden door drie vragen. Allereerst door de vraag, wat landschap eigenlijk is. Ik wil geen blinde op de goede weg zijn.⁸ Voor alles is nodig om landschap te begrijpen en er op een goede manier over te spreken. En dat omvat, na het structuralisme, na het constructivisme, na het postmodernisme, na het pragmatisme, na het neoliberalisme, en na vele holle woorden, om een vorm van begrijpen en spreken die aansluit bij echte ervaringen.

Ten tweede vraag ik me af wat het landschap betekent voor de samenleving. Mensen praten niet neutraal over landschap, maar vanuit een belang of een betrokkenheid. Wat betekent het als iemand zegt: het landschap wordt *verwoest* of *aangetast*, zoals ik hoorde in een radiodiscussie over de ontginning van het laatste Nederlandse oerbos, het Beekbergerwoud? Wat wordt aangetast? Waarom is dit erg? Mensen vinden het landschap geschikt om te bouwen of te bebouwen, fijn om te wonen, mooi om te wandelen of uitdagend om te sporten. Zijn daar fundamentele categorieën en ideeën in te onderscheiden? Of is de betekenis van het landschap op de een of andere manier te benoemen? Dit hoort allemaal bij de vraag naar betekenis.

Mijn derde vraag gaat over de manier waarop we met het landschap kunnen omgaan. Iedereen die iets bouwt of inricht doet hieraan mee, maar met name de overheid heeft een grote rol door wegebouw, natuurbeheer, monumentenzorg,

ruimtelijke ordening, milieubeheer, omgevingsbeleid, watermanagement, enzovoort. Ondanks al deze inspanningen is landschapspijn ontstaan. Kunnen we deze wegnemen? Of meer algemeen geformuleerd: hoe kan in een complexe tijd voor het landschap worden gezorgd?

Deze zoektocht in de voetsporen van Robert Pirsig moet mij helpen om een antwoord te vinden op deze drie vragen. Het wordt een soort pelgrimage. Eeuwenlang begaven pelgrims zich via vaste routes naar betekenisvolle plekken. Pelgrims zochten naar verlossing; ze wilden zich bevrijden van een schuld, de dagelijkse sleur of een kwellend ego. In het verleden liepen ze blootsvoets, reisden met kamelen of namen een koets. Ook moderne pelgrims zoeken bewust het oncomfortabele, zij reizen te voet, per fiets of per motor. Waar wordt afgezien en geleden ontstaat iets nieuws. Al zijn het maar hoofdbreken, de moeite die zo'n tocht met zich meebrengt, is voorwaarde voor nieuwe gedachten en een nieuwe houding.

Ik heb de route van *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* gekozen omdat daarin drie dingen samenkomen. Ten eerste gaat ZMM over kwaliteit en daarmee over betekenis, wat twee kanten van dezelfde medaille zijn: wat kwaliteit heeft betekent iets; wat iets betekent heeft kwaliteit. Ten tweede is ZMM ook een zoektocht waarin etappegewijs een manier van denken en spreken wordt ontwikkeld. En ten derde speelt ZMM zich af in indrukwekkende landschappen, niet in studeerkamers, bibliotheken of collegezalen. Ik zal me laten inspireren door de reis van Robert en zijn zoon, door de landschappen die zij doorkruisen en door de onderwerpen die Robert aanroert. Elke dag zal ik het landschap weer op een andere manier bekijken. Mogelijk sla ik – vanuit zijn route – op onderdelen een heel andere weg in. Dat weet ik nu nog niet. Juist daarom is het een zoektocht.

De tocht uit het boek is eerder nagereisd. Deze navolgers worden *Pirsig Pilgrims* genoemd. Sommigen van hen laten duidelijke sporen na. De meest prominente is Henry Gurr, een emeritus hoogleraar Natuurkunde van de University of South Carolina Aiken. Hij houdt een zeer uitgebreide website bij over *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*.⁹ Zijn loopbaan is interessant en typeert de Pirsig-lezer. Tot in de jaren zeventig werkte hij als kernfysisch onderzoeker, maar stopte daarmee toen hij zich bewust werd van de enorme vernietigingskracht van alle atoomwapens van Oost en West bij elkaar. Daarna werd lesgeven aan jonge mensen zijn missie. Voor zijn manier van lesgeven liet hij zich inspireren door *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*.

Twee andere *Pirsig pilgrims* op wier websites ik uren heb gekeken om Roberts route te achterhalen, zijn Ian Glendinning (www.psybertron.org) en Gary Wegner (zamm.zqx.net/zmm). Beide tonen een kaart van de route van *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*, die het niet halen bij de gedetailleerde beschrijvingen van Henry Gurr, die letterlijk iedere verwijzing in het boek naar het landschap heeft proberen te vinden, te fotograferen en te beschrijven.

En dan is er Mark Richardson, een journalist die de tocht per motor heeft nagereisd en zijn belevenissen heeft vastgelegd in een boek. Wat zijn boek bijzonder maakt is dat hij veel achtergronden en biografische details geeft over het leven van de auteur Robert Pirsig, zijn tochtgenoten en een aantal anderen die in het boek voorkomen. Hij heeft allerlei mensen gesproken die inmiddels zijn overleden.¹⁰

12

Verder vond ik een weinig bekend Nederlands fotoboek: *Quality, not Quantity; fotografische impressies n.a.v. Zen en de kunst van het motoronderhoud* van Ralph Hakkert en Wiljo Doeleman uit 1977. Zij reisden met hun in de Verenigde Staten aangeschafte Chrysler Newport de tocht na. Voor zover ik weet is dit de eerste Pirsig pelgrimage die ooit is gepubliceerd.¹¹

Toen ik jaren geleden het plan opvatte om deze pelgrimage te ondernemen heb ik mijn voornemen voorgelegd aan Robert Pirsig. Ik heb hem vier brieven gestuurd, twee naar zijn uitgever en twee naar zijn huisadres dat ik na veel zoeken in lokale telefoonboeken wist te achterhalen. Ik heb hem uitgelegd wat ik ging doen, hoe belangrijk zijn boek voor een heleboel mensen is geweest en dat hij zelfs, indirect, veel invloed heeft gehad op de Nederlandse ruimtelijke ordening.¹²

Vanmorgen om half negen ben ik van mijn hotel bij het vliegveld van Minneapolis vertrokken op weg naar Saint Paul. Van elkaar gescheiden door de Mississippi vormen Saint Paul en Minneapolis samen de *Twin Cities*. Eind jaren zestig woonde Robert Pirsig in Saint Paul waar hij een groot deel van *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* schreef. Hij stond elke dag om twee uur 's nachts op en schreef dan tot zes uur in de morgen aan zijn meesterwerk. Daarna ontbeet hij met zijn gezin en ging hij naar kantoor om handleidingen voor het gebruik en de assemblage van technische apparaten te schrijven.

Het huis waar zij hebben gewoond ziet er onwerkelijk idyllisch uit, vooral nu de zon schijnt. Het staat in een typische Amerikaanse middenstandswijk. Iedereen

Het Huis (Robert Pirsigs woning in St. Paul)

heeft een strak gemaaid grasveld voor het huis, dat direct aansluit op het trottoir. Door het gras loopt een pad naar de voordeur. Er staan bomen die de straat beschaduwden en de buurt een intieme sfeer geven. De huizen zijn bekleed met houten planken die elkaar iets overlappen en in frisse kleuren zijn geschilderd. Het huis waar Robert Pirsig woonde wijkt daar niet van af. Het is wit geschilderd en niet erg groot. In dit soort wijken wonen alleen maar gelukkige mensen, lijkt het wel.

Na het bezoek aan Pirsigs woning rij ik over Highway 55 van Minneapolis naar de Dakotas. Highway 55, een *two-laner*, is in Amerikaanse ogen een oude weg. De weg bestaat uit betonplaten die een ritmisch geluid geven als je er over rijdt. *Clickety-clack*, zeggen ze in de Verenigde Staten. Robert had een voorkeur voor deze *two-laners*, zoals ik die heb voor kleine lokale musea. Ik ga elk tweekamermuseum in dat wordt gerund door gepensioneerde vaak vrouwelijke vrijwilligers.

De keuze voor Highway 55 roept een vraag op die ik vaker zal tegenkomen: welke weg heeft Robert precies genomen? In een interview geeft Pirsig aan dat er een spoorweg langs de weg liep. Daarom denkt hij zelf dat hij langs Highway 10 reed. Er loopt inderdaad een spoorlijn langs Highway 10, maar ook één langs Highway 55, zoals ik nu zelf zie. Zelfs de oude gietijzeren waterpomp die Robert beschrijft

De afslag (missed turn)

De Pomp (rustplaats langs Highway 55)

De picknickplaats

is langs Highway 55 te vinden. Ik heb de afgelopen weken veel zoekwerk gedaan om de exacte plek van de pomp te achterhalen en ben dan ook blij dat ik hem zonder moeite vind. De pomp is nu niet meer dan een ornament midden op het grasveld van een keurig onderhouden picknickplaats.

Even verder, voorbij het plaatsje Elbow Lake, bereik ik een iconisch punt voor de *Pirsig Pilgrim: the missed turn*. Dit is de plek waar Robert de afslag naar route 55 miste. Hij was met zijn gedachten bij een eerdere, rampzalig verlopen, reis en reed de splitsing zomaar voorbij. Mijlen verder kwam hij er pas achter dat hij de verkeerde weg had genomen. Ik zie de afslag al van veraf aankomen, hoe kun je die missen? De zijweg is in dit open land duidelijk te zien. Maar ik heb natuurlijk het comfort van een goede reisbeschrijving en een Garmin. Bovendien heb ik *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* gelezen. Bij de afslag neem ik een paar foto's en aarzel even, maar dan neem ik de omweg ook.

15

De omweg komt uit op Highway 13, die door een vlak landbouwgebied loopt. Hier en daar staat een boerderij met enorm grote silo's. Langs elke Amerikaanse highway vind je borden die historisch interessante plekken beschrijven. Bij Camp Buell is er één waarop ik lees dat dit de plek is waar in 1863 Generaal Sibley heeft gebivakkeerd tijdens een expeditie tegen het Lakota volk. Dat is voor de echte patriot zeker een monument waard. Toch is vlakbij een veel interessantere plek voor de ware *Pirsig Pilgrim*. Aan de oprit van de *Dakota Valley Electric Cooperation* is een picknickplaats die ik meteen herken. Het is niet meer dan afdakje op wit metalen stangen, met een picknicktafel eronder. Het is deze plek die op een wereldberoemde foto van Robert en Chris staat. Een foto die de achterkant van vele uitgaven van *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* siert. Het is een wonder dat deze plek nog bestaat. Ik fotografeer hem dan ook van alle kanten.

Tegen de avond rij ik het plaatsje Oakes binnen. Het is even zoeken maar dan vind ik het kleine motel waar Robert mogelijk heeft overnacht. Dit soort motels vind je alleen maar in B-films. Gehorige kamers naast elkaar, een vervallen veranda, wankel stoeltjes en een met onkruid begroeide parkeerplaats. Achter de balie zit een jonge vrouw die het liefst zo snel mogelijk terug wil naar haar tv en blèrende kinderen. Ik vertel waar ik vandaan kom en wat voor tocht ik maak, maar dat roept geen enkele reactie bij haar op.

Toen Robert, Chris, John en Sylvia hier logeerden, hadden ze 's avonds een discussie over geesten. Robert had daar een heel eigen opvatting over. Volgens hem geloven moderne mensen nog steeds in geesten en verschillen ze op dit punt niet van beschavingen zoals die van de originele bewoners van Noord-Amerika. De wet van de zwaartekracht bijvoorbeeld is zo'n geest, volgens Robert. Zijn vrienden namen hem niet serieus, toch zijn er gerespecteerde relativistische denkers die ver met hem mee zouden gaan.

16 Aan deze passage uit *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* moet ik denken als ik in bed lig. Roberts opvatting over geesten zijn interessant, omdat in het spreken over het landschap vaak de term *genius loci* wordt gebruikt. Dit is de klassieke term voor de beschermgeest van de plek. Tegenwoordig vatten we *genius loci* op in overdrachtelijke zin, als het karakter van een plek. Ik verwacht deze *genius* vaak tegen te komen, als ik verder inga op landschap en de betekenis ervan. Zijn landschap, kwaliteit en betekenis ook geesten? Bestaat landschap, bestaat betekenis, bestaat kwaliteit? Met deze vragen val ik in slaap.

NOTEN

- 1 *I can see by my watch, without taking my hand from the left grip of the cycle, that it is eight-thirty in the morning.* Robert Pirsig (1974). *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*. New York: William Morrow. Deze wordt verder aangehaald als ZMM.
- 2 ZMM, p. 4.
- 3 Leopold de Buch (Rudy Kousbroek). Erbkönig op de motorfiets. *Vrij Nederland*, 8 maart 1975.
- 4 Maarten Jan Hoekstra (2015). *Dorp, stad, land. De lage landen in woorden*. Amsterdam: Atlas Contact.
- 5 Ton Lemaire (1970). *De filosofie van het landschap*. Baarn: Ambo.
- 6 De uitdrukking komt van de historicus Jan Romein (1976, 2de druk). *Op het breukvlak van twee eeuwen*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij.
- 7 Oorspronkelijk bedacht door de bioloog Theunis Piersma. Jantien de Boer schreef er een boek over. Landschapspijn kwam uiteindelijk niet op de shortlist van het woord van het jaar. De verkiezing werd gewonnen door het woord treitervlogger.
- 8 'Je weet toch wel hoe treurig het altijd met opvattingen zonder kennis is gesteld? Op zijn best zijn die blind. Of vind jij dat er een verschil bestaat tussen een blinde die de goede weg neemt en een ongefundeerde opvatting die waar is?' Plato. Politeia. In *Verzameld Werk* deel II (2012). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- 9 <http://venturearete.org/ResearchProjects/ProfessorGurr/Main/HomePage>
- 10 Mark Richardson (2008). *Zen and Now. On the Trail of Robert Pirsig and the Art of Motorcycle Maintenance*. New York/Toronto: Alfred A. Knopf.
- 11 Voor de echte liefhebbers is er het *Guidebook to Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*. [Ronald L. Disanto & Thomas Steele (Eds.) (1990)] waarin wordt ingegaan op de publicatiegeschiedenis en de ontvangst van het boek en waarin ook de filosofische achtergronden worden beschreven.
- 12 Zie mijn essays op <http://venturearete.org/ResearchProjects/ProfessorGurr/Ddocuments/TwoZMMEssaysDutchPlanningAndZmmTripLandscapeByWimDeHaas>

Landschap is overal. In de stad, op de zee, in de bergen, op het platteland. Elke omgeving die ons aanspreekt, op een positieve of negatieve manier, wordt landschap.

Het landschap verbindt ieders persoonlijke geschiedenis aan grotere maatschappelijke ontwikkelingen. Wat betekent dit voor een vol land dat worstelt met zijn identiteit? Kunnen we het landschap een grotere rol laten spelen bij het inrichten en beheren van ons land?

Om dat te onderzoeken is Wim de Haas op zoek gegaan naar de betekenis van het landschap. Zijn reisgids daarbij was het boek *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* van Robert Pirsig. Aan de hand van dit klassieke boek gaat hij op zoek naar wat het landschap kan betekenen voor deze tijd en hoe de samenleving met het landschap moet omgaan.

Tijdens deze zoektocht wordt duidelijk dat we het landschap moeten opvatten als een taal. Leren we deze verstaan, dan horen we de verhalen die in het landschap besloten liggen en een gids kunnen vormen voor het beheer en de inrichting van onze omgeving. Dat vereist oefening, niet zozeer van individuen, maar vooral van de maatschappij. Oefening impliceert het aandachtig en voorzichtig omgaan met omgeving.

De zoektocht mondt uit in een rede waarin de steden, dorpen, bossen, weiden, akkers en duinen zelf het woord nemen en duidelijk maken wat zij van de mens verwachten.

Wim de Haas werkt bij Wageningen Environmental Research, het kennisinstituut voor de groene leefomgeving van de Wageningen University & Research (WUR) en doet onderzoek naar de relatie tussen mens, natuur en landschap. Eerder werkte hij bij de KNAW en het Ministerie van LNV. Hij publiceerde onder meer het boek *Planning als Gesprek*.

NUR 740

